

Juhász Balázs

Se veled, se nélküled, avagy Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia a 20. században

Az Olasz Királyság kikiáltását és területének kikerekítését jórészt az Osztrák Császárság elleni sikerek tették lehetővé. Ráadásul a tény, hogy ezeket a területi növekedéseket sohasem önerőből sikerült elérni, sokakban kisebbségi érzést váltott ki. Az igencsak sikertelen 1866-os háborús szereplést követően viszont még mindig maradtak olyan területek a Habsburg dinasztia uralma alatt, ahol olaszok éltek. Ezek lettek az irredenta területek, és Giuseppe Mazzini pont ezen konfliktus során fogalmazta meg az olasz területi követelések kanonizált listáját. 1882-ben viszont Olaszország a Hármas Szövetség tagjaként látszólag megbékélt a Monarchiával, de legkésőbb 1908-ra a két állam viszonya újra ellenségessé vált, annak ellenére is, hogy 1915 májusáig a Hármas Szövetség tagjai maradtak. Olaszország osztrákellenes politikusai azonban nem kívánták a Monarchia felszámolását. A pánszláv veszély ellensúlyaként tekintettek rá, így érthető, hogy az 1915. április 26-i londoni egyezmény sem számolt a Monarchia megszűnésével. Sőt, az olasz Külügyminisztérium álláspontja még a rivális életképességét is garantálni kívánta, mert nem tartott igényt annak mindkét adriai tengeri kikötőjére annak ellenére, hogy Fiume olasz mivolta 1915-re már sokféle-képpen beleivódott az olaszországi köztudatba. A világháború során viszont egyre több támogatóra tett szert az a vélekedés, hogy a Monarchiát fel kell számolni, mert túlságosan alárendelődött Németországnak. Erre vonatkozóan azonban az olasz Külügyminisztérium semmilyen megoldási javaslattal nem rendelkezett. Jelen tanulmányt azt vizsgálja, hogy közvetlenül az I. világháború előtt, a háború alatt és a békekonferencia során hogyan változott az olasz álláspont a Monarchia Közép-Európában betöltött szerepéről, és ennek fényében milyen változásokat láttak volna szívesen a Habsburgok birodalma kapcsán az olasz politikusok.

Előzmények a Hármas Szövetség jegyében

Az olasz egység jórészt Ausztria ellenében jött létre. A bécsi kongresszust követően Habsburg birtokok és az Osztrák Császárságtól függő államok alkották az Itáliai-félszigetet, amely sokáig valóban csak földrajzi fogalomnak számított.

A 19. század közepén viszont valami elkezdődött. A sikertelen 1848/49-es egyesítési kísérletet több háború és diplomáciai megállapodás követte, majd 1866 végére az Olasz Királyság területe már szinte az összes Habsburg-uralom alatt álló területet magába foglalta. Az állam keleti széle jórészt a Velencei Köztársaság korábbi határát követte, így a Tirolhoz tartozó trentói hercegség, az osztrák örökös tartományként számon tartott görzi és gradiscái grófság vagy a trieszti kikötő¹ is kimaradt az egységfolyamatból. Pedig itt is laktak olaszul, vagy legalábbis valamilyen itáliai tájszólást beszélő lakosok, és az „anyaország” politikusai, ideológusai körében is felmerült az igény az integrálásukra. Az eredményét tekintve győztes, de katonailag vesztes 1866-os háború alatt fogalmazta meg Giuseppe Mazzini, az olasz egység és az olasz nacionalizmus egyik atyja az *Unità Italiana* című napilap 1866. augusztus 25-i számában azt a hamarosan kanonizált listát, amely a további területi igényeket foglalta össze:

- a Júliai- és a Karni-Alpok jelentik Olaszország védőbástyáját a szlávsággal szemben;
- Isztria etnikai, kereskedelmi és politikai okokból olasz;
- Olaszországnak ugyanúgy szüksége van Triesztre, ahogy a délszlávoknak a dalmát kikötőkre;
- Dél-Tirolra pedig stratégiai okokból van szükség, hogy meg lehessen akadályozni az ottani hágókön keresztül a „barbárok” invázióját.²

A listában foglaltak támogatottságát jelzi, hogy az Alpok vízválasztóvonalának mint „természetes határnak” az elérését az 1866-os háború előestéjén már az olasz politikai és katonai vezetés is támogatta. Az elképzelés pártolói viszont nem foglalkoztak a terület eltérő nemzetiségű lakosainak integrálásával, ugyanis kizárólag stratégiai szempontokat vettek figyelembe. Az 1866-os olasz katonai vereségeket követően és nemzetközi támogatás hiányában ez a vágy megvalósíthatatlannak bizonyult, így az olasz politikai elit lemondott Tirol nem olasz többségű területeinek a megszerzéséről, és a keleti irányú terjeszkedést is csak az Isonzó vonaláig tartotta szükségesnek.³ Eredetileg a lista csak Isztriát és Dél-Tirolt tartalmazta, amely területek „felszabadítását” még Cavour hirdette meg a halálos ágyán. Ekkor a hangsúly Dél-Tirolon volt, Isztria esetében pedig kizárólag egy enyhe határmódosításban reménykedtek az olasz politikusok. A Mazzini-féle elképzelés az olasz irredenta gondolatot új szintre emelte, hiszen a korábban kizárólag történelmi előképeken és etnikai elemeken alapuló nemzeti egységprogramot stratégiai szemlélettel bővítette, illetve kiterjesztette azon vegyes nemzetiségű területekre, amelyeket korábban alig, vagy egyáltalán nem érdekelt az olasz egység gondolat.⁴

¹ Akkoriban az előbbi a tiroli Land, míg az utóbbi az Osztrák Tengeremlék elnevezésű tartomány részét képezte.

² Az idézett cikket lásd: MAZZINI, 1944. 25–22; illetve CATTARUZZA, 2008. 18–19.

³ DDI, 1/VI. 740. sz., különös tekintettel a 780. oldalra. (MONZALI, 2016. 786–787; 794–797; DDI, 1/VII. 245. sz.)

⁴ CATTARUZZA, 2008. 18–19. A stratégiai szemlélet alkalmazása terén fontos kiemelni, hogy igazából csak nyilvánosan kimondott olyan vágyakat, amelyek egyes körökben már megfogalmazódtak. Lásd az előző lábjegyzetet.

A Mazzini-féle lista az I. világháborús olasz igényeket is meghatározta. Ekkor Tirol esetében két lehetőség merült fel: a nyelvi határnak jobban megfelelő Salurni-szoros és a stratégiailag jobban védhető Brenner-hágó közül 1915-ben az utóbbi kérték az olaszok határként az antanttól, igaz ezzel egy jelentős német ajkú kisebbségre is szert tettek. Triesztre az olasz és a délszláv egységmozgalom is igényt tartott, ezért itt végül az antant ígérete lett a döntő tényező. Fiumében, ahol az olaszok csak a történelmi belvárosban alkottak többséget, és a külvárosokkal együtt már a szláv – főleg horvát – lakosság dominált, az antant ígérete sem számított, hiszen a város az olasz hadba lépés előtt nem szerepelt az olasz kívánságlistán. A tulajdonképpeni dalmát partvidék iránt csak igen későn, a 19. század végén kezdett érdeklődni az olasz külpolitika. A balkáni expanziós terveket leszámítva, Olaszország kizárólag a velencei köztársaság utódállamaként, tehát a történelmi hagyományokra hivatkozva tarthatott igényt a dalmát partvidékre, a nemzetiségi arányok ugyanis erős szláv többséget mutattak. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a két legnagyobb olasz nemzetiségű tömb Zára (Zadar) és Spalato (Split) városában, illetve közvetlen környékén összpontosult, ám amíg az előbbinél 11,768 olaszra 70,838 szerb-horvát, addig az utóbbinál 2357 olaszra 95,869 szerb-horvát lakos jutott. Az olasz ajkú lakosság szinte kizárólag a városokban összpontosult, és egyedül Zárában alkotott többséget. Ezen felül pár száz fős olasz ajkú csoportok éltek a dalmát szigeteken. A Kvarner-öbölben Lussino (Lošinj) és Cherso (Cres) szigetén volt jelentős olasz lakosság (9883 olaszra 9998 horvát jutott), Veglia (Krk) szigetén pedig 19,553 horvát és 1543 olasz élt. Az utóbbiak szinte mind Krk városában. Egyedül az utóbbi három szigeten volt komolyabb olasz politikai szervezete a helyi irredentizmusnak, amelyek működését a horvát nemzetiséggel szembeni nyomásgyakorlás céljából a Monarchia nem is igazán akadályozta.⁵

Az irredenta, vagyis fel nem szabadított területek megszerzésére irányuló vágyat különféle tettek is követték. Számos olyan szervezetről tudunk, amely a határon túli terület olasz jellegét kívánta erősíteni. Ezek közül kiemelkedik a Dante Alighieri Kulturális Egyesület, amely az olasz kultúr diplomácia zászlóshajóját jelentette, és ilyen minőségben az olasz irredenta politika fokmérőjeként is szolgált. Amikor ugyanis Olaszország került a konfliktust a Monarchiával, a határon túli olasz nemzetiségűek felé a Dante Alighieri is inkább a kulturális összetartozás erősítését tűzte ki célul. Konfliktusosabb időszakokban a nyílt irredenta megnyilvánulások váltak meghatározóvá.⁶ Dante neve hatásos jelképek számított, Trentóban is az ő szobra jelezte az olasz kultúrához fűződő szálakat, amely szimbolikus ellenpárja lehetett a bozeni (bolzanói) Walther von der Vogelweide emlékműnek. A jelképek csatába hívása viszont egy valóságtól elrugaszkodott programot képviselt. A „Trento és Trieszt” formulát buzgón ismétlő olasz lakosok sokszor egyáltalán nem voltak tisztában a jelképek mögötti tartalommal. Például a fenti városokat úgy értelmezték, mintha közeli és hasonló jellemzőkkel rendelkező helyekről lett volna szó, miközben Dél-Tirol és Friuli gazdasági, társadalmi és etnikai jellemzői között

⁵ MONZALI, 2007. 6–7.

⁶ A két világháború között szorosan összefonódott a külföldi olasz kultúr intézetekkel, amely kapcsolat ma is fennáll. A Dante Alighieri Kulturális Egyesület eredeti célkitűzéséről és a két világháború közötti átalakításáról lásd: VAN KESSEL, 2016. 61–85.

semmiféle hasonlóságot sem lehetett felfedezni, de még a helyi olaszok nyelvjárása is különbözött. Ráadásul a helyiek egyik területen sem azért hangoztatták olaszukat, mert olyan erős lett volna a vágy az olasz államhoz való csatlakozásra. Trento olasz közössége azért panaszkodott, hogy gazdaságilag és közigazgatásilag függetlenedhessen a német többségű tiroli tartománytól. A triesztiek pedig a polgárosodó, és ezért már egyre kevésbé asszimilálódó szlávok, leginkább szlovének politikai és gazdasági térnyerését kívánták megakadályozni. A Monarchia egyik szegletében tehát a domináns nemzetiség uralmának a felszámolását, a másik tartományban pedig a domináns szerep megőrzését kívánták elérni. A Monarchiától való elszakadás pedig csupán néhány ember fejében fordult meg, akik sok esetben át is települtek Olaszországba. Az utóbbiaknak jórészt a bécsi helyzetértékelési hiányosságok szolgáltatták a hivatkozási alapot, hiszen Bécs következetesen megakadályozott minden olyan törekvést, amely Triesztben olasz egyetemet hozott volna létre. Miközben ez csak a venetói kulturális központok elvesztését pótolta volna, valamint hozzájárult volna ahhoz, hogy a Monarchia határain belül tartsák az olasz lakosokat.⁷ Amikor pedig végre sikerült megnyitni az Innsbrucki Egyetem olasz nyelvű karát, az utcai összecsapások és a felbőszült tömegek heves reakciója következtében azt azonnal be is kellett zárni. Ráadásul az epizód az európai közvélemény szeme előtt zajlott, és így szemléltette, milyen súlyos konfliktusok terhelik a Monarchia nemzetiségeinek együttélését.⁸

A hangzatos propaganda ellenére sokáig olyan olaszországi politikusok sem támogatták a nyílt Monarchiaellenes fellépést, akik később a nacionalista politika élharcosaivá váltak. Francesco Crispi miniszterelnök a parlamentben fejtette ki, hogy Olaszország számára miért hasznos Ausztria-Magyarország: Svájjal együtt távol tartja Olaszországtól a bismarcki Németországot, amellyel az olasz kormány ugyan barátkozni kíván, de szomszédként már túlságosan nyomasztó lenne. Ennek fényében Crispi a pángermán – és a pánszláv – veszély akadályát látta a Habsburgok államában. Crispi a *Perseveranza* című lap 1871. június 17-ei számában egyenesen azt írta, hogy „*ha Ausztria nem létezne, ki kellene találni*”. Crispi az irredenta eszmékkel szembeni véleményének hangot adva 1890. október 8-án még a „Trento és Trieszt” bizottságot is feloszlatta.⁹ A későbbi külügyminiszter, Sidney Sonnino is sokáig osztrák-, sőt németpárti volt. Szerinte Dél-Tirol sokáig az Ausztriához fűződő őszinte olaszbarátsághoz képest csekély súllyal bírt, a kevert nemzetiségű trieszti kikötő birtoklását célzó vágyak pedig a nemzetiség elv túlzó alkalmazását jelentették. Sonnino annak ellenére gondolta így, hogy mindkét terület olasz jellegét elismerte.¹⁰ Életében pont az olasz hadba lépés feltételeit tartalmazó londoni egyezmény 1915-ös tárgyalása volt az az időszak, amikor felkarolta a Risorgimentóból, vagyis az olasz egységfolyamatból kimaradt területek megszerzésére irányuló és Hármas Szövetség-ellenes politikát. Korábban ugyanis a gyarmati expanzió elsőbbségét vallotta, Trento megszerzését pedig csak területi kompenzációként tudta elképzelni.¹¹

⁷ DI MICHELE, 2018. 20–35.

⁸ A kérdésről lásd: PALLAVER–GEHLER (A CURA DI), 2010.

⁹ CHABOD, 1971. 82–83; 646–647. Az idézetet lásd: Uo., 647.

¹⁰ CORSINI, 1994. 114.

¹¹ MONZALI, 2012. 27–29.

1882. május 20-tól Olaszország a Hármas Szövetség tagjaként hivatalosan is a Monarchia szövetségesévé vált. Ez a kapcsolat csökkentette a Bécs és Róma közötti feszültséget, illetve lehetetlenné tette a pápának nyújtandó berlini és bécsi támogatást az elhúzódó római kérdés megoldása érdekében. Az olasz irredenta törekvéseket viszont nem sikerült felszámolni. A 20. század elején, amikor megalakult az Antant, az olasz kormány geopolitikai okokra visszavezethető egyensúlyozása a két szövetségi blokk között végleg aláásta a Monarchia Róma iránti bizalmát. Az olasz külpolitika 1881 és 1882 fordulóján válaszut előtt állt: ha egy Monarchia-ellenes, franciabarát külpolitikát kíván folytatni, akkor szemet kell hunyia a tuniszi francia expanzió felett, ha viszont az olasz gyarmati politika kap elsőbbséget, az egy német és osztrák–magyar támogatással folytatott francia-ellenes külpolitikát feltételez. Az olasz kormány a Hármas Szövetség aláírásával az utóbbi irányvonal mellett döntött, viszont a 19. század végére az etiópiai olasz gyarmati vállalkozás megfeneklett, az aduai vereséget követően pedig bármiféle egyéb gyarmati kaland csupán ábrándnak tűnhetett. Ez a kiábrándulás az olasz-francia viszony rendezését is magával hozta, amellyel párhuzamosan elkezdődött az Antant születéséhez vezető angol–francia párbeszéd. Olaszország hosszú tengerpartja miatt már létrejötték ki volt téve az angol flotta fenyegetésének, így Róma a Hármas Szövetségbe történő belépéskor is kihangsúlyozta az olasz–angol barátság szükségességét. Az Antant létrejötték viszont az olasz külpolitikának már hintapolitikát kellett folytatnia a két szövetségi rendszer között, hogy biztosíthassa érdekeit.¹² Az 1908-as boszniai annexiós krízis pedig rávilágított arra, hogy a Hármas Szövetség keretein belül nem lehetséges automatikusan elérni területi engedményeket, miközben az olasz politikai elitnek minden esélye megvolt erre a Monarchia és az Olasz Királyság balkáni területi gyarapodását egymáshoz kapcsoló, illetve a másikat kompenzáló 7. cikkely alapján.¹³ Az olasz közvélemény szemében tehát az annexiós krízis törést jelentett, de semmiképpen sem lehetett szakításról beszélni. Ennek jeleként még 1909 elején, Tommaso Tittoni külügyministersége alatt elkezdődtek azok a tárgyalások, amelyek a kompenzációs folyamat pontos feltételeit kívánták rögzíteni. A második Sonnino-kormány (1909. december 11. – 1910. március 31.) is egyetértett a Tittoni-féle irányvonallal, így Sonnino, a külügyminisztere, Francesco Guicciardini és a király jóváhagyásával 1909. december 19-én ki is cserélték a szándéknyilatkozatot tartalmazó jegyzékeket. Erre egyrészt azért is sort kívántak keríteni, mert a pár héttel korábbi orosz–olasz megállapodás után az olasz fél visszakoazása túlságosan megerhelte volna az olasz–osztrák–magyar viszonyt, amit mindenképpen el kívántak kerülni, illetve továbbra is a Hármas Szövetségben belül tartották lehetségesnek a problémák békés megoldását. Sonnino második kormánya még az elsőnél is rövidebbre sikeredett, az őt követő kabinetek, valamint az új külügyminiszter, Antonino di San Giuliano sem törekedett a tárgyalás befejezésére, így a kompenzációs eljárás pontosítása elmaradt. Sonnino véleménye egyáltalán nem különbözött az olasz kormányétól,

¹² Olaszország szerepéről a Hármas Szövetségen belül lásd: KOCSIS, 2015; HORVÁTH, 2014; RUFFO, 1998.

¹³ Az említett cikkely a Hármas Szövetség 1891-es változatától kezdve szerepelt ezzel a számmal a szövegben. 1887-ben csupán egy kétoldalu kiegészítésnek számított. (PASTORELLI, 1997c. 205–207.)

hiszen a balkáni érdekszféra felosztásának gondolata jegyében Albánia létrehozatalában is egyetértettek a felek. Csupán az okozott gondot, hogy a Monarchiának a Balkán felé történő kiszélesítését nem sikerült összekötni az olasz kompenzációs igényekkel. A törekvést Bécs és Berlin akadályozta, mivel a német és az osztrák-magyar külügyminisztérium nem hajlott a megegyezésre. Az indok ugyanaz volt, amely 1914–1915 fordulóján is lehetetlenné tette a megállapodást: a Monarchia részéről bármely engedmény precedenst teremtett volna és elindíthatta volna a területi egység szétforgácsolódását.¹⁴

Víziók a világháború elején

Az I. világháború előestéjére az olasz irredentizmus átalakult és összetetté vált. Még az 1910-től aktív olasz nacionalista mozgalom is csak akkor emlegette az irredenta célokat, amikor ezzel a „nagyhatalmi” olasz külpolitika megvalósítására látott alkalmat. Az I. világháborús olasz hadba lépéskor megfogalmazott területi követelésekkel viszont mindegyik irányzat egyetértett, a nagyhatalmi politizálás és a hagyományos irredenta célok képviselői csak a dalmát partvidék megszerzése kapcsán gondolkodtak egymástól eltérően:

- a nacionalisták, az irredenta területről menekültek és a jobboldali liberálisok a nagyhatalmi politizálás jegyében igényt tartottak az Adriai-tenger keleti partjának jelentős részére;
- a demokrata hadbalépés-pártiak, a nemzetiszocialisták és a szindikalisták ezzel szemben egy etnikai határt tartottak megfelelőnek (elképzelésük: Isztria nyugati és középső része legyen olasz, Dalmáciában viszont csak néhány tengeri kikötőre lenne szükség, minden más lehet a horvátoké, vagy akár egy egyesült jugoszláv államé).

Ezzel nagyjából párhuzamosan egy másik törésvonal is kialakult:

- a demokrata hadbalépés-pártiak a Mazzini-féle Nemzetek Európája elgondolás örököseként a szlávokkal való együttműködés híveiként léptek fel, vagyis egy olyan világot láttak volna szívesen, amelyben a Monarchia minden egyes nemzetisége számára elérhetővé válik a nemzeti önrendelkezés lehetősége és az így létrejövő konföderációra Olaszország majd barátként tekint;
- ezzel szemben az irredenta területről Olaszországba menekültek és az olasz köztársaságpártiak hallani sem akartak a szlávokkal való együttműködésről.

Nekik egyensúlyba kellett hozniuk a lehető legnagyobb terület igénylésére vonatkozó szándékot a Monarchia fennmaradásának szükségességével, ugyanis ez utóbbit egészen 1918 elejéig meg akarták őrizni szlávellenes védőbástyaként. Sidney

¹⁴ MONZALI, 2012. 22–23; 25.

Sonnino külügyminiszter is ezen elgondolás híveként járt el.¹⁵ A háború kitörésekor elődje, San Giuliano sem gondolta másképpen, amire a Romániával szembeni eljárása az egyik bizonyíték. A központi hatalmak kezdeti katonai kudarcai után olasz és román részről is volt igény az egységes fellépésre. San Giuliano esetében az amúgy igencsak óvatos tapogatózást az indokolta, hogy a Monarchia gyengülése esetén szükségesnek vélt egy másik féket is a szláv államok igényeivel szemben, amely szerepet akár Románia is betölthette volna. 1914. szeptember 23-án a két kormány képviselői Bukarestben alá is írtak egy megállapodást, viszont ezt nem követte semmiféle együttműködés. San Giuliano ugyanis nem bízott a románokban, és a háború előrehaladtával Bukarestet csak amolyan tartalék lehetőségként kezelte. A megállapodás tehát nem a Monarchia ellenében, hanem annak esetleges összeomlása esetére kapott volna szerepet. Ennek megfelelően az aláírás után a megállapodást az olasz fél látványosan figyelmen kívül hagyta, hiszen nem volt rá szüksége.¹⁶

Az osztrák–magyar Külügyminisztérium szándékosan kihagyta a háborús egyeztetésből Rómát, így az olasz kormány a Hármas Szövetség pontjainak megsértésére hivatkozva 1914. augusztus 3-án bejelentette a semlegességét.¹⁷ Ráadásul orosz részről már 1914. július 29-én megérkezett az első ajánlat, hogy az Antant oldalára csábítsa az olaszokat.¹⁸ Az oroszok viszont az olasz dalmáciai igények megismerése után már nem voltak olyan lelkes tárgyaló felek.¹⁹ Sőt, a Monarchia jövőjéről szőtt tervek terén sem egyezett a felek álláspontja, hiszen az oroszok már 1914-ben a Monarchia trializálásáról beszéltek, amellyel párhuzamosan annak felbomlását is előrevetítették, illetve egy erős délszláv államot kívántak kialakítani az Adriai-tenger mentén.²⁰ Ezzel szemben az olasz külpolitika egy meggyengített, de a pánszláv veszéllyel szemben még kellően erős Ausztria-Magyarországot látott volna szívesen. Részben erről tanúskodik a fiumei kérdésre vonatkozó megoldásuk is, hiszen Trieszt elvétele után meg akarták hagyni a Monarchia másik fontos tengeri kijáratát, ezzel is biztosítva annak életképességét. Ráadásul a londoni egyezményben sem egy egységes délszláv állam partvidékeként tekintettek az Adriai-tenger keleti felére, hiszen azt a horvát, szerb, montenegrói és albán államok különálló uralma alatt képzelték el.²¹ A Monarchia sorsával szembeni spekulációknak viszont ideiglenesen véget vetett az antanthatalmak 1914. szeptember 4-i deklarációja a békekötésről,²² amelyhez a londoni egyezménnyel az olaszok is csatlakoztak.²³ Maradtak tehát a kormányok saját céljai, amelyeket nem sikerült egyeztetni. Sonnino továbbra is kitartott korábbi álláspontja mellett, amely

¹⁵ CATTARUZZA, 2008. 80–81.

¹⁶ TORREY, 1966. 408–410; 414; 418–419. A megállapodás szövegét lásd: *DDI*, 5/I. 773. sz.

¹⁷ A tárgyalási nehézségekről és a felek indokairól lásd: HORVÁTH, 2014. 216–230; PASTORELLI, 1997a. 14–27; JUHÁSZ, 2018. 18–19; CATTARUZZA, 2008. 90–91.

¹⁸ PASTORELLI, 1997. 18–19; *DDI*, 4/XII. 728. sz.

¹⁹ Lásd: RENZI, 1966.

²⁰ NÉMETH (SZERK.), 2014. 390. Az orosz hadicélokka kapcsolatos kritikát lásd: RENZI, 1983. 349; 351.

²¹ Eredetileg a „magyar” és nem a „horvát” szó szerepelt volna a felsorolásban. Az utóbbi egy kompromisszum eredményeként került a szövegbe. PASTORELLI, 1997b. 44–45; 50–53; illetve *DDI*, V/3. 470. sz., különös tekintettel a 371. oldalra.

²² NÉMETH (SZERK.), 2014. 391.

²³ *DDI*, V/3. 470. sz., különös tekintettel a 375. oldalra.

ellenzett egy horvát–szerb unió alapuló egységes délszláv államot, viszont ekkor is a magyar tengeri kijárat elvesztése miatt aggódott, ugyanis a szerbek boszniai és bulgáriai, vagyis szárazföldi expanzióját támogatta. Sonnino egy megerősödött Szerbiában nem látott veszélyforrást, amennyiben azt egy önálló, vagy Magyarországgal perszónalunióban álló Horvátország, egy független Montenegró és egy olasz függésben álló nagy Albánia határolt volna.²⁴ Sonnino 1915-ben legfeljebb az Osztrák–Magyar Monarchia kettéválásával számolt, viszont az így létrejövő Magyarországnak akkora erőt kívánt biztosítani,²⁵ hogy az az olasz, az albán és a román állammal karöltve hatékonyan léphessen fel mindenféle germán és szláv imperialista törekvéssel szemben. Ráadásul Sonnino ezen potenciális átalakulást semmiképpen sem kívánta elősegíteni, hiszen szavaival élve az olasz háborús célok között nem szerepelt sem ellenséges államok feldarabolása, sem azok belső felépítésének megváltoztatása.²⁶

A háború végi problémák

1917–1918 fordulója jelentős változást hozott. Az Amerikai Egyesült Államok hadserege ekkor még nem állt készen, így nem tudta betölteni az orosz hadsereg összeomlása miatt keletkezett űrt. Ráadásul a caporettoi áttörés után már az olasz fronton is szükség volt angol és francia alakulatokra, akiket csak a nyugati frontról lehetett átcsoportosítani, így az erők további szétforgácsolódásának megelőzése miatt muszáj volt gyengíteni a központi hatalmakat. Erre két reális módot látott az antant: vagy tárgyalással (különbéke), vagy a belső feszültségek növelésével (a függetlenedni kívánó nemzetiségek felkelése) ki kellett léptetni a háborúból a Monarchiát, ami automatikusan a terület német megszállását vonta volna maga után, így a németek szétforgácsolt ereje már nem okozott volna gondot az antant számára.²⁷ Az orosz különbéke mellett a bolsevik hatalomátvétel azért is okozott gondokat, mert nyilvánosságra hozták a cári időszak titkos megállapodásait, miközben a wilsoni elvek fogadtatása lehetetlenné tette a korábbi titkos diplomácia változatlan folytatását. A nemzeti önrendelkezés gondolatát, bármit is értettek ez alatt a politikusok, be kellett emelni a háborús célok közé, így mindenki sietett tisztázni a célkitűzéseit. Ezen szándék ráadásul a Monarchia különbéke-törekvésével is találkozott, amit az antant tagjai különféle képpen értékelték. Lloyd George angol miniszterelnök például 1918. január 5-én foglalta össze a háborús céljait. A Szakszervezetek Kongresszusán tartott beszédében ugyan kiállt a Monarchia szükségessége mellett, amikor elvetette felbomlasztásának gondolatát, de ezzel párhuzamosan megkérdőjelezte a londoni

²⁴ MONZALI, 2012. 33–34.

²⁵ Ezen tervet egyik lehetséges magyarázata, hogy Sonnino 1915 tavaszán, még az olasz hadba lépés előtt, Török János lelkész közvetítésével tárgyalt magyar politikusokkal. Ekkor a Függetlenségi Párt Dél-Tirolért cserébe a románok erdélyi igényeinek és a fiumei tengerpartra irányuló olasz tervek mérséklésére kapott szóbeli ígéretet Sonninótól. Ezek a tárgyalások nem merültek feledésbe, 1918–1919 fordulóján is hivatkozási alapnak számítottak. Lásd: KÁROLYI, 1965. 125–130., illetve LITVÁN (SZERK.), 1978. 129; 130; 395. sz.

²⁶ MONZALI, 2018. 322–323.

²⁷ GLANT, 2009. 85–87; CARTENY, 2019. 80.

egyezmény tartalmát, mert csak a határmenti olasz lakosok átengedését tartotta fontosnak, amely csekélységnek bizonyult volna az olasz kormány kívánságaihoz képest. Ez pedig a caporettoi vereséget követően legyengült olasz fél kárára, de elősegítette volna egy különbécse kötését a Monarchiával. Hasonlóképpen negatív visszhang követte Wilson 14 pontját, amely tudatosan kétértelműen fogalmazott a Monarchia sorsát illetően.²⁸ A római Külügyminisztériumban a caporettoi áttörést követően szóba sem jöhetett egy különbécse, hiszen egy ilyen megállapodás keretei között nem lehetett volna megszerezni a londoni egyezményben igényelt területeket, maradt tehát a nemzetiségi légiók megszervezése, vagyis a Monarchia nemzetiségi alapon történő bomlasztása.²⁹

Az új stratégia viszont sok kérdést is felvetett. Az 1917. július 20-i korfui nyilatkozat alapján megvalósíthatónak tűnt a horvátok és a szerbek által dominált délszláv állam, amelynek létrejöttét korábban hevesen ellenezte az olasz külpolitika. Emellett Vittorio Emanuele Orlando miniszterelnök a nemzetiségek bajnokaként kívánt fellépni, ami ugyan alapvetően egyezett Sonnino irányvonalával, de az óvatos, elméleti felvetések helyét látványos politikai gesztusok vették át, valamint a Külügyminisztérium számára egyre komolyabb nehézséget okozott összehangolni a londoni egyezmény betartására irányuló szándékot az új szövetségesekkel való összhang megteremtésével.³⁰ Különösen azért, mert az utóbbiakban nem is igazán bíztak. Az olasz fronton a dezertőrök száma ugyanis elenyésző volt,³¹ így az olasz hatóságok szemében az utólag „elnyomott nemzetiségüként” emlegetett hadifoglyok egyáltalán nem tűntek természetes szövetségesnek és a Monarchia ellenségeinek.

Az új szemlélet jegyében 1918. április 8–10-én rendezték meg az „elnyomott nemzetiségek” római kongresszusát. Ez a Monarchia kormányzatának legitimitását kérdőjelezte meg, ugyanis a hatalmat gyakorló magyar és osztrák nemzetiségek számára alacsonyabb volt, mint a szláv, illetve román etnikumoké, amelyek érdekeit a kongresszus nézetei szerint senki sem képviselte, így az „elnyomott nemzetiségek” önkormányzatiságát kellett biztosítani, és ennek elérése új olasz háborús célállakult. A római kongresszus túllépett ezen a célon, ugyanis elismerte a jugoszláv nemzet egységes államának szükségességét, ami már nem a Monarchia esetleges belső átalakítását, hanem nyíltan ennek feldarabolását vetítette előre. Az olasz kormány ezen álláspont hallgatólagos elfogadásával³² az Adriai-tenger jugoszláv–olasz

²⁸ MONZALI, 2012. 36–37. A 14 pont értelmezése kapcsán lásd: GLANT, 2009. 86–87.

²⁹ CARTENY, 2019. 78–79.

³⁰ MONZALI, 2012. 38–39.

³¹ Az 1915. július 15–31. és 1918. szeptember 1–15. közötti időintervallumban összesen 169,404 hadifogoly került olasz kézbe, akik mellé 5954 dezertőr társult. (AUSSME, F-11, 112, 8. Prigionieri e disertori. Statistika.)

³² A római kongresszust megelőzően, 1918. február 20–23-án Londonban zajlott a szövetségközi szocialista konferencia, ahova az olasz küldöttek a kormány pénzügyi támogatásával mentek. A program itt is az elnyomott nemzetiségek témája körül forgott, akiknek a támogatását elfogadták, igaz, az egybegyűltek a Monarchia felbomlasztását még nem tűzték ki célul. (MONTELEONE, 1970. 326.) Az olasz kormány főleg a háttérből jelezte a támogatását. Egyrészt a kongresszust a római városházán szervezték, amely akkor is meglehetősen exponált helynek számított. A felszólalók között viszont nem voltak kormánytagok. (CARTENY, 2019. 83–84.) Az olasz miniszterelnök április 11-én, vagyis a munkálatok lezárását követően fogadta a kongresszus küldötteit, akik átadták neki a későbbiekben „római egyezmény” néven emlegetett végzéseket. (CAPPELLANO, 1996. 229.)

érdekszférára történő felosztását is felvállalta, viszont Sonnino ódzkodott konkrét ígéretet megfogalmazásától. A külügyminiszter ugyanis nem kívánt engedni a londoni egyezmény érvényesítésére irányuló céljából, amely elfogadhatatlan volt a római kongresszus égiske alatt megfogalmazott nemzetiségi célkitűzés követelói számára.³³ Ez a kettősség a békekonferencián okozott problémákat, amikor kirobant az úgynevezett „adriai kérdés”, viszont egészen 1918 végéig a kérdés elodázása a Monarchia gyengítése és az olasz katonai potenciál növelése irányába hatott.³⁴

Ilyen előkészület után viszont megmagyarázhatatlan, hogy az olasz Külügyminisztérium miért nem készült fel kellőképpen a békére és a békekonferenciára. Például nem sikerült összhangba hozni az igényeket és az új jelszavakat. Nem született részletes tervezet, amely tartalmazta a képviselni kívánt álláspontot, és a Külügyminisztérium békeelőkészítő-bizottságot sem hozott létre. Ráadásul a Monarchia összeomlása olyan váratlan helyzetet teremtett, amelynek megoldásában ezen előkészítő munkálatok hiányában sokszor csak az improvizáció segített. Mindennek nem kellett volna így történnie. Például a csehszlovák–olasz viszonyt hamarabb sikerült szerződéses formában rögzíteni, mint a csehszlovák–francia együttműködést.³⁵ Magyar viszonylatban viszont hónapok teltek el úgy, hogy nem sikerült kideríteni, kivel is kell tárgyalni.³⁶ Az olasz közép-európai térségpolitika pedig kudarcra volt ítélve, hiszen lehetetlen vállalkozásnak bizonyult összebékíteni Csehszlovákiát, Romániát és Magyarországot a délszláv állam ellenében. Az olasz kormány legalább a magyarországi katonai beavatkozás kapcsán reálisan számolt az erőviszonyokkal, és nem kívánt önállóan fellépni. 1918 végén, Budapest megszállása kapcsán ugyanis Sonnino csak ahhoz ragaszkodott, hogy ha a többi antantország részt vesz a vállalkozásban, akkor az olaszok ne maradjanak ki. Máskülönbén érdektelenségének adott hangot.³⁷ A Tanácsköztársaság elleni fellépés során pedig szintén egy meglehetősen semleges álláspontot képviseltek az olasz béke delegáció tagjai, különösen, ha az olasz erőket is igényelt.³⁸

A békekonferencián az olasz delegáció elszigetelődött, saját érdekeit nem tudta megfelelően képviselni, a közép-európai hegemon szerepért folytatott küzdelmét pedig hosszútávon elvesztette. A Monarchia bukása által teremtett hatalmi vákuumot Rómának nem sikerült megfelelően kezelnie. Az olasz társadalom megosztottan került ki a háborúból, szociális és ideológiai feszültségek mellett a nemzetközi sikertelenség is tetézte a bajt, és erőre kaptak a szélsőségek. A liberális Olaszország és különösen annak politikai elitje nem tudta megoldani a problémákat, így a fasizmus hatalomra jutását és a diktatúra kiépítését sem sikerült megakadályozni. A sors iróniája, hogy a Gabriele d’Annunzio-féle „megcsonkított győzelem” legendáját kisajátító rezsim külpolitikájában továbbra is a liberális hagyományokat követte, hiszen a Vittorio Emanuele Orlando–Sidney Sonnino páros által hirdetett elképzelés szerint fel kellett bomlasztani a délszláv államot, és helyette egy, az olaszokkal

³³ CARTENY, 2019. 82–85.

³⁴ JUHÁSZ, 2018. 27–31.

³⁵ DDI, 5/X. 581. sz.

³⁶ JUHÁSZ, 2018. 33–42; GUIDA, 2017.

³⁷ DDI, 6/I. 264; 279; 306; 334; 350; 359. sz. A megszállási övezetek elhatárolására lásd: DDI, 6/I. 863. sz.

³⁸ JUHÁSZ, 2018. 33; 40; 52; 55–56. sz.

szemben előzékeny horvát utódállam létrejöttét kellett elősegíteni. Ezen koncepció hagyományt teremtett, és a két világháború közötti olasz külpolitika egyik fő irányvonalává vált. Ezzel viszont vetélkedett az a koncepció, amelyet a Giovanni Giolitti miniszterelnök–Carlo Sforza külügyminiszter páros tett magáévá, miszerint a szerbekkel érdemes megállapodni az adriai-tengeri célokat kitűző horvátok kárára.³⁹ A közép-európai olasz politikát pedig mindig az aktuális módszer határozta meg, vagyis az olasz–jugoszláv viszony a Monarchia többi utódállamához fűződő kapcsolatokat is befolyásolta.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

AUSSME **Archivio Ufficio Storico, Stato Maggiore dell'Esercito**
F-11 Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra – Vario riguardante i prigionieri di guerra della prima guerra mondiale

Nyomtatott források és szakirodalom

CAPPELLANO

1996 CAPPELLANO, Filippo: Le legione romena. In: *Studi storico militari* 1996. Roma, [K. n.], 1996. 227–344.

CARTENY

2019 CARTENY, Andrea: Il congresso di Roma e le nazionalità oppresse. In: *Il 1918. La Vittoria e il Sacrificio. Congresso di studi storici internazionali*. Roma, Ministero della Difesa Ufficio Storico, 2019. 75–87.

CATTARUZZA

2008. CATTARUZZA, Marina: *L'Italia e il confine orientale*. Bologna, Il Mulino, 2008.

CHABOD

1971 CHABOD, Federico: *Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896*. Roma–Bari, Laterza, 1971.

CORSINI

1994 CORSINI, Umberto: La questione nazionale nel dibattito trentino. In: CORSINI, Umberto: *Problemi di un territorio di confine. Trentino e Alto-Adige dalla sovranità austriaca all'accordo Degasperi-Gruber*. Trento, Comune di Trento, 1994. 91–144.

DI MICHELE

2018 DI MICHELE, Andrea: *Tra due divise. La Grande Guerra degli italiani d'Austria*. Roma–Bari, Laterza, 2018.

³⁹ PUPO, 2018. 71.

DDI

- 1/VI MOSCATI, Ruggero (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 1., vol. VI.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1981.
- 1/VII MOSCATI, Ruggero (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 1., vol. VII.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1983.
- 4/XII TORRE, Augusto (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 4., vol. XII.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1964.
- 5/I TORRE, Augusto (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 5., vol. I.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1954.
- 5/III ANCHIERI, Ettore – PASTORELLI, Pietro (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 5., vol. III.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1985.
- 5/X ANCHIERI, Ettore (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 5., vol. X.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1985.
- 6/I MOSCA, Rodolfo (a cura di): *I Documenti Diplomatici Italiani. Serie 6., vol. I.* Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato – Libreria dello Stato, 1956.

GLANT

- 2009 GLANT Tibor: A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle*, 8. (2009.) 4. sz. 84–99.

GUIDA

- 2017 GUIDA, Francesco: L'Ungheria e gli ungheresi alla fine della Grande guerra, un rapporto ambiguo. In: *All'ombra della Grande Guerra*. A cura di: RUSPANTI, Roberto – TURGONYI, Zoltán. Budapest, Centro Ricerche di Scienze Umanistiche dell'Accademia Ungherese delle Scienze, 2017. 271–282.

HORVÁTH

- 2014 HORVÁTH Jenő: Olaszország semlegessége a Nagy Háború első kilenc hónapjában In: NÉMETH István (szerk.): *Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok*. Budapest, L'Harmattan, 2014. 208–230.

JUHÁSZ

- 2018 *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920*. A forrásszövegeket válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta JUHÁSZ Balázs. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.

KÁROLYI

- 1965 KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen*. Budapest, Gondolat, 1965.

KOCSIS

- 2015 KOCSIS András: A Kettős- és Hármasszövetség katonapolitikai együttműködése és szerepe az első világháború kirobbanásában. In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerk.: MAJOROS István. Szerk.: ANTAL Gábor – HEVŐ Péter – M. MADARÁSZ Anita. Budapest, ELTE BTK, 2015. 147–166.

LITVÁN (SZERK.)

1897 LITVÁN György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése 1. 1905–1920*. Budapest, MTA, 1978.

MAZZINI

1940 MAZZINI, Giuseppe: *Scritti politici editi ed inediti, Vol. LXXXVI*. Imola, Galeati, 1940.

MONTELEONE

1970 MONTELEONE, Renato: La politica dei Socialisti e democratici irredenti in Italia nella grande guerra. *Studi Storici*, 11. (1970) 2. sz. 313–346.

MONZALI

2007 MONZALI, Luciano: *Italiani di Dalmazia 1914–1924*. Firenze, Le Lettere, 2007.

2012 MONZALI, Luciano: Sidney Sonnino e la politica estera italiana nell'età degli imperialismi europei. In: *La politica estera dei Toscani. Ministri degli Esteri nel Novecento*. A cura di: BALLINI, Pier Luigi. Firenze, Polistampa, 2012. 13–53.

2016 MONZALI, Luciano: L'Italia e la guerra austro-prussiana del 1866. Alcuni aspetti politici e diplomatici. *Nuova Rivista Storica*, 100. (2016) 3. sz. 773–802.

2018 MONZALI, Luciano: La politica estera di Sidney Sonnino e i fini di guerra dell'Italia (1915–1917). Alcune riflessioni. In: *La Guerra di Cadorna 1915–1917. Atti del Convegno Trieste – Gorizia 2-4 Novembre 2016*. A cura di: NEGLIE, Pietro – UNGARI, Andrea. Roma, USSME, 2018. 315–325.

NÉMETH (SZERK.)

2014 NÉMETH István (szerk.): *Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok*. Budapest, L'Harmattan, 2014.

PALLAVER–GEHLER (A CURA DI)

2010 PALLAVER, Günther – GEHLER, Michael (a cura di): *Università e nazionalismi. Innsbruck 1904 e l'assalto alla Facoltà di giurisprudenza italiana*. Trento, Fondazione Museo storico del Trentino, 2010.

PASTORELLI

1997a PASTORELLI, Pietro: Le relazioni dell'Italia con la Serbia dal luglio 1914 all'ottobre 1915 In: PASTORELLI, Pietro: *Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana, 1914–1943*. Milano, Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, 1997. 13–41.

1997b PASTORELLI, Pietro: Fiume e il Patto di Londra. In: PASTORELLI, Pietro: *Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana, 1914–1943*. Milano, Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, 1997. 43–53.

1997c PASTORELLI, Pietro: Il principio di nazionalità nella politica estera italiana. In: PASTORELLI, Pietro: *Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana, 1914–1943*. Milano, Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, 1997. 199–225.

PUPPO

2018 PUPPO, Raoul: *Fiume città di passione*. Roma–Bari, Laterza, 2018.

RENZI

- 1966 RENZI, William A.: The Russian Foreign Office and Italy's Entrance Into the Great War, 1914–1915: A Study in Wartime Diplomacy. *The Historian*, 28. (1966) 4. sz. 648–668.
- 1983 RENZI, William A.: Who Composed “Sazonov’s Thirteen Points”? A Re-Examination of Russia’s War Aims of 1914. *The American Historical Review*, 88. (1983) 2. sz. 347–357.

RUFFO

- 1998 RUFFO, Maurizio: *L’Italia nella Triplice Alleanza*. Roma, USSME, 1998.

TORREY

- 1966 TORREY, Glenn E.: The Rumanian-Italian Agreement of 23 September 1914. *The Slavonic and East European Review*, 44. (1966) 103. sz. 403–420.

VAN KESSEL

- 2016 VAN KESSEL, Tamara: *Foreign Cultural Policy in the Interbellum: The Italian Dante Alighieri Society and the British Council Contesting the Mediterranean*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2016.